

Reservater af lykke. Brugen af kitsch på kirkegården

Af *Jette Lydom*

Cand. mag. i religionsvidenskab og tysk

Den religiøse forbruger

I FDBs blad *Samvirke* fra maj 2008 kunne bladets læsere finde både en guide til selv-begravelsen og en faktaboks med anvisninger på, hvordan man selv kan bygge en kiste, hvis man ønsker at spare denne udgift hos bedemanden. Disse informationer optrådte i en artikel med titlen "Det sidste farvel – på din egen måde", og de indgik blandt bladets øvrige oplysninger om forbrug, kost og denne måneds tilbud. Forhold, der for mange er forbeholdt en særlig og ofte religiøst betonet ramme, blev her forbundet med dagligdags spørgsmål om indkøbsmuligheder og vareudbud, og begravelsesritualets traditionelle udformning blev udfordret gennem opstillingen af nogle mulige alternativer. Ritualer blev således behandlet som en vare, som den mere eller mindre religiøse forbruger kan forsyne sig med alt efter økonomisk formåen og behov.

Artiklen er et udtryk for, hvordan forbindelsen mellem identitet og forbrug hænger nøje sammen i nutidens vestlige samfund. Mens medlemstallet hos de politiske partier daler, så tales og skrives der hyppigt om den politiske forbruger. Tilsvarende kan et begreb om den religiøse forbruger være nyttigt, for mens traditionstabet og den deraf afledte tilbagegang i opbakningen omkring hævdede kirkelige aktiviteter tit beklages, så vinder ønsket om individuelt udformede ritualer frem i mange sammenhænge. Interessen for politik og religion er ikke forsvundet, men har fundet nye udtryksformer, som supplerer de allerede eksisterende.

I forbindelse med forbrug udgør livsstil et centralt begreb. Begrebet betegner de valg, som vi træffer i vores bestræbelse på at foretage en individuel tilpasning af vores tilværelse i en massekultur, og mange af disse valg drejer sig om en bevidst brug af materielle genstande. Den britiske antropolog og teolog Douglas Davies har indført en parallel til begrebet og benytter betegnelsen "dødsstil" om de personlige præg, som vi ønsker skal række til og ud over livets afslutning. I udlandet kan dette ønske bl.a. opfyldes via indkøb i deciderede drive-in-dødssupermarkeder, der forhandler dødsrituelle remedier som f.eks. urner og kister, og som derved sikrer, at hvis den afdøde krop ikke kan være smuk i døden, så kan indpakningen. Ligeledes kan det fysiske nærvær, som forsvinder med den døde krop, delvist opretholdes gennem en bevidst brug af genstande, som tegner den afdødes personlighed.

Et prægnant udtryk for denne form for forbrug fandt sin udformning i sommeren 2008, hvor blev der åbnet mulighed for tilhængerne af den tyske fodboldklub HSV (Hamburger Sportverein) for både at blive begravet i kister med klubbens farver samt efterfølgende at få deres aske placeret i en fodboldformet urne. Herudover blev det muligt at blive stedt til hvile på en kirkegård tæt på klubbens stadion, hvor en nyåbnet afdeling er udformet, så den har lighedstræk med et fodboldstadion. Her kan de afdøde fans holde hinanden ved selskab, mens lyden af de efterlevendes begejstrede udbrud kan nå dem, når holdet når nye, gode resultater under sine kampe. Det er således langt mere end en kiste og et gravsted, som sættes til salg. Med i købet følger en fortælling om et fællesskab, som strækker sig ud over dødens grænse, og den afdøde kan sikre sig sin identitets opretholdelse gennem de indkøbte genstande, som fortsætter fortællingen om en fælles glæde over fodbold.

Fortsættelse af den fælles fortælling

Eksemplet ovenfor med HSV er på mange måder utraditionelt, idet det bryder med en række forestillinger om begravelse og gravsteder. I denne artikels sammenhæng er det af særlig interesse at iagttage, hvordan klubbens tilhængere lader fortællingen om deres fritidsinteresse blive bærende for fortsættelsen af deres livsfortælling, samt hvordan de kan bidrage til at sikre dette ved at iscenesætte udformningen af deres gravsted. Begrebet om at fortælle bliver derved bredt ud til også at omfatte ordløse fortællinger, hvor materielle gen-

stande må tale deres tavse sprog gennem en tydelig brug af fælles referencer.

Arbejdet med hhv. livs- og dødsfortællinger har i løbet af de senere år vundet indpas i en række forskellige sammenhænge, og den britiske sociolog Tony Walter er blandt dem, der har etableret et teoretisk grundlag for dette arbejde. I sine analyser af samfundets forskellige syn på sorg har han flere gange argumenteret for vigtigheden af at opretholde båndene til de afdøde gennem en fortsættelse af den fælles fortælling, som de efterladte har delt med dem. Det har i mange år ikke været velset, da det fremherskende syn på sorg har været, at det var væsentligt at give slip på de afdøde for at give plads til nye relationer og på den måde komme videre med livet. I mod-

En plastdinosaur med en Diddlmus om halsen spejler et barns personlige præferencer og vidner derigennem om barnets identitet. Nordre Kirkegård, Århus, oktober 2007.
Foto: Forfatteren.

sætning hertil mener Walter, at det at opretholde et bånd til den afdøde for nogle danner forudsætningen for at komme videre. Kun ved at lade den døde finde en plads i en form for fortsat fortælling kan de efterladte komme overens med deres tab. I eksemplet med den tyske fodboldklubs tilhængere er accenten imidlertid forskudt en smule, da der her er åbnet mulighed for, at klubbens fans forudgriber fortsættelsen af den fortælling, som de ønsker at have til fælles med de efterlevende, for måske derved at mildne tanken om deres egen forestående død. Hvad enten det er de efterladte eller de endnu levende, som fastholder en fælles fortælling, så åbner det for en anderledes aktiv brug af kirkegården, hvor en individuel udformning af de enkelte gravsteder gør disse til en rumlig ramme for den fortælling, som dels genoptages under de efterladedes besøg på kirkegården, dels opretholdes gennem gravstedets særlige udtryk.

Hvorvidt det tyske koncept kan fungere, er det endnu for tidligt at afgøre, men på dansk TV udtrykte en tysk bedemand i sommeren 2008 en mild skepsis over for foretagendet, idet han beklagede vanskelighederne med at undgå, at de urner og kister, som bar klubbens farver og logo, fik et præg af kitsch. Derved berørte han den type formsprog, som også vinder sit synlige indpas på de danske kirkegårde i disse år i takt med, at flere og flere genstande fra den hjemlige sfære bliver bragt i anvendelse som gravpynt. Dette vækker ikke udelt begejstring alle steder, da det danner kontrast til det formsprog, som hersker på kirkegårdenes øvrige dele. Mens fodboldflag og plasticdinosaurer kan have deres charme som de skæve elementer, der røber noget om beboernes personlighed, når de indgår i indretningen af et privat hjem, så støder deres signalværdi ofte imod det mere tilstræbt neutrale formsprog i kirkegårdens offentlige rum. Men frem for blankt at afvise enhver brug af kitsch, kan det være værd at overveje, om den kunne have sin berettigelse – måske tilmed netop på en kirkegård.

Reservater af lykke

Filosoffen Konrad Paul Liessmann har skrevet om kitsch ud fra den antagelse, at den dårlige smag i virkeligheden er den egentligt gode smag. Det at skelne mellem kitsch og kunst betragter han som noget, der hører fortiden til. I nutiden er de to sammenfaldende, og Liessmann kan derfor slå fast, at kitsch i vore dages tolerante syn på æstetik er et ægte udtryk for rigtige behov. Det leder ham frem til en definition af kitsch,

hvor han fokuserer på dens kritiske potentiale, som stammer fra dens evne til at udgøre en udtryksform for de fire følelserverdener tro, håb, kærlighed og skønhed. Derved kan kitsch udtrykke en modstand mod det fornuftens herredømme, som var fremherskende i moderniteten, men som har vist sig utilstrækkeligt som den eneste måde at betragte verden. Når der er stærke følelser på spil, slår fornuftens sprog sjældent til, men må afløses af eller suppleres med sprog fra andre sfærer. På kirkegården hentes disse sprog typisk fra hhv. en religiøs og en æstetisk sfære, og brugen af kitsch kan finde sin berettigelse herigennem, da den formår noget andet end kunst i traditionel forstand. Kitsch formår at skabe reservater, hvor der kan opstå øjeblikke med en illusion om lykke, og disse kan tjene som inspiration til at rette kritik af eksisterende forhold. Det er ved at indtage denne rolle, at kitsch ifølge Liessmann er blevet til kunst.

Det eksisterende forhold, som kitschen kan rette sit kritiske potentiale imod i forbindelse med brugen på gravsteder, er selve dødens faktum. I nyere teorier om sorgarbejde betones det væsentlige i, at sorgens følelser artikuleres, samt at der findes mange måder at gøre dette på. På kirkegården må sorgens følelser forbindes med en form, og da modernitetens syn på æstetik ikke har kunnet tilbyde en adækvat form for alle, har nogle søgt andre veje. Det er imidlertid ikke ensbetydende med, at der er tale om, at alle har taget disse nye former til sig. For nogle er forholdet til døden stadig båret af anonymitet, mens andre ønsker at domesticere den gennem personliggjorte gravsteder. Det nye formsprog på kirkegården tjener ønsket om at fastholde kærlighedens evige bånd, og dette kan enten betragtes som en forfejlet brug af den evne, som kitsch og kunst deler, eller hyldes som et autentisk udtryk for oprigtige følelser.

En række særligt synlige eksempler på, hvordan nye udtryksformer bringes i anvendelse på kirkegårdene, optræder på barnegravsteder. Det svært acceptable i de alt for tidlige dødsfald involverer ikke overraskende stærke følelser, og for nogle forældre indgår en til tider imponerende kreativitet i forbindelse med udformningen af deres barns sidste hvilested. Gendannede, der kan forsyne familiens fælles historie med dokumentation, f.eks. fotografier, synes særligt vigtige for forældre, hvis barn kun nåede at leve ganske kort. Ved at give barnet et navn og et gravsted får forældrene mulighed for at dokumentere, at barnet har eksisteret, om end ganske kort, og de kan synliggøre deres sorg i et offentligt rum inden for socialt

acceptable former. Denne synliggørelse er af særlig væsentlighed i forbindelse med børns dødsfald, hvor oplevelsen af omgivelsernes manglende evne eller vilje til at lytte forhindrer de sørgende i at tale frit. Forældre, som har mistet et barn, oplever ofte, at andre forældre ikke bryder sig om at tale med dem om tabet, da det bringer deres egen angst for at miste op til overfladen. Derfor må fortællingen om den afdøde finde andre veje, og behovet for at etablere et reservat af lykke, hvor barnets nærvær kan genkaldes for en stund, bliver således et vigtigt redskab i nogle tabsforældres sorgarbejde.

Tro, håb eller kærlighed?

Ved udformningen af nutidige barnegravsteder går idealet om et personligt præg hånd i hånd med en række tydelige fællestræk. Tony Walter har bemærket, at des højere grad af individualitet, der fordres af den enkelte, des mere vil han eller hun søge inspiration hos ligesindede. Det gælder særligt i forbindelse med livsfaser, der er præget af forandring, og Walters iagttagelse bidrager til at forklare, hvorfor der netop på de stærkt individualiserede gravsteder findes så mange lighedspunkter i udvælgelsen af genstande. Vi skal alle være helt os selv, men helst på samme måde som alle de andre. Ud fra dette forhold er det muligt at skildre nogle hovedtræk i de typer af gravpynt, som optræder på nutidige barnegravsteder, og jeg vil i det følgende arbejde ud fra eksempler hentet i 2007 på de to århusianske storbykirkegårde, Nordre og Vestre Kirkegård.

Den mest markante type af gravpynt på barnegravsteder er det legetøj, som står så sært forladt og vidner om, at der ikke længere er nogen til at lege med det. Det vidner også om, hvordan bevidste valg truffet om bestemte forbrugsgoder begynder allerede i barndommen. Endnu inden de har lært at læse, forstår de fleste børn at aflæse en lang række produkters særlige varemærke, og den evne bruger de især ved deres valg af legetøj. Således søges en særlig personlig præference afspejlet gennem anbringelsen af legetøj af ganske bestemte mærker. Barnets identitet afspejles gennem helt specifikke genstande, så vidt det lader sig gøre. Kun i de tilfælde, hvor barnet endnu har været for ungt til at have sit eget legetøj, bliver legetøjet taget i anvendelse som et kollektivt udtryk, og her falder valget ikke sjældent på bamser, hvis blide former og bløde materialer danner en kontrast til kirkegårdens kolde sten og grus. Den del af meddelelsen med legetøjet, som henvender sig til det offentlige rum, handler om både om barnets personlighed og

Barneværelsets blide former og bløde materialer overført til naturmaterialer og anbragt mellem vissent løv og perlegrus. Men kan det blide og det bløde fortsat skabe tryk hos det døde barn?

Vestre Kirkegård, Århus, oktober 2007.

Foto: Forfatteren.

forældrenes fortsatte, omhyggelige varetagelse af de afdødes behov: børn har brug for legetøj for ikke at kede sig. Derved ligger der en forestilling om en kommunikation mellem de efterladte og de døde børn bag brugen af disse genstande, og den går igen i brugen af to andre typer genstande på gravstederne.

Selvom brugen af lys og engle ikke er forbeholdt barnegravsteder, så udgør disse genstande dele af et samlet udsagn, hvor der sættes selvstændige accenter på deres anvendelse. Lys tjener ligesom legetøj til at give gravstederne en lighed med hjemmets velkendte træk ved identiteten mellem de genstande, som findes begge steder, og de indgår ligeledes i en

brug, hvor ønsket om fortsat at vise den afdøde omsorg kommer til udtryk. Tændte lys dokumenterer tydeligt, at der har været nogen ved graven for nylig, og i sammenligning med de spor af besøg, som tilstedeværelsen af friske blomster vidner om, så bevidner et tændt lys en endnu kortere distance i tid, hvilket viser, at den afdøde stadig er mål for de efterlattes aktive omsorg. Ved at tænde lys på et barnegravsted ligger yderligere den helt umiddelbare forestilling lige for, at barnet ikke efterlades alene i en mørk grav. Ligesom der bliver tændt lys på børneværelser, så længe barnet har behov for det, så etableres der et billede af trygge omgivelser ved at tænde lys på gravstedet.

Engle er gennem de senere år blevet et hyppigt motiv i en bølge af film og bøger. Her optræder de især i skikkelse af skytsengle, og særligt tanken om afdøde i engles skikkelser vinder frem. De to typer af engle bliver til én, og resultatet er tanken om, at kontakten til de afdøde fortsætter ved, at de

Legetøj, en engel, et træ-kors, et brændende lys og et hjerte af mos og strå. De fem fælles elementer for nyere barnegravsteder. Nordre Kirkegård, Århus, december 2007. Foto: Forfatteren.

som skytsengle våger over de efterlevende. Derved bliver tidligere tiders forestillinger om spøgelsestrængt i baggrunden, og den dermed forbundne uhygge forsvinder.

Denne forestilling om afdødes videre liv som skytsengle står dog i modsætning til signalværdien i barnegravstedernes øvrige inventar. Hvis de døde børn er i stand til at beskytte deres efterladte familie, virker familiens fortsatte omsorg for børnene ikke længere logisk. Set i det perspektiv giver det mere mening, hvis forestillingen knyttes til en engel, der våger over graven og beskytter barnets videre færd. Dette motiv kendes fra folkelige forestillinger og optræder bl.a. på glansbilleder og andagtsbilleder, og det kan have fundet sin vej til kirkegården sammen med den bølge af popularitet, som religiøs kitsch vandt i boligindretningen fra midten af 1990'erne. Mere sandsynligt er det dog, at der ligger en umiddelbar forestilling om, at barnet ikke bør være alene, bag. Ligesom lysene brænder videre, når de besøgende har forladt kirkegården igen, så bliver englene tilbage og tager på forældrenes vegne vare på barnets tarv.

Mens legetøj, lys og engle samlet set lader sig forbinde med meget håndgribelige forestillinger, så optræder der også mere abstrakte symboler på de nyere barnegravsteder, og de mest markante blandt disse er hjerter og kors. Hjertet er så udbredt og velkendt et symbol, at det kan forekomme næsten banalt at kommentere brugen af det. På kirkegården angår brugen af hjertet også det banale – det, der ifølge filosofen Walter Benjamin lader sig gribe, når vi griber det gode, som ligger os nært. Kærlighedens evige bånd er det, der knytter os til vores nære, og det ønskes i høj grad afspejlet på de personligt udstyrede gravsteder. Med brugen af mange hjerter bliver det tydeligt markeret, at gravstedet er indrettet af kærlighed til de afdøde, og at tingenes verden befinder sig tæt inde på livet af de efterladte. Den kærlighed, som ikke længere lader sig udtrykke direkte til det døde barn, finder i stedet sin vej gennem tingenes verden.

Hvorvidt det skyldes udstrakt brug af hjerter eller andre faktorer, så er det påfaldende, hvordan brugen af kors næsten er helt forsvundet fra de nyere gravsteder på de to århusianske kirkegårde. Korset er det kristne symbol par excellence, og med dets henvisning til Jesu død rummer det ligeledes en reference til det kristne håb om genopstandelse. Derfor har det helt naturligt haft en stor udbredelse på kristne kirkegårde, men dette udtryk for tro og håb er ved at blive fortrængt af

kærligheden udtrykt gennem brug af hjerter. Hjertet udtrykker sammen med lysene, legetøjet og englene en opretholdelse af en relation til det døde barn, som bæres af den oplevelse af nærvær, der bliver mulig i gravstedets ritualiserede rum. Dette nærvær lader sig aktualisere her og nu modsat det kristne genopstandelseshåb, som hører en endnu ukendt og givetvis fjern fremtid til. Denne aktualisering er en væsentlig motivation for den aktive brug af de rigt udstyrede gravsteder, og den lader sig bære af synliggørelse af genkendelige elementer. Anderledes forholder det sig med et håb. Det kan bæres tavst og usynligt.

Mens hjertets repræsentation af kærlighed er universel og utvetydig, er forholdet til genstanden for denne kærlighed præget af en ambivalens, der angår den afdøde, som er til stede i de efterlattes erindring samtidigt med, at de ikke længere lader sig gribe fysisk i hverdagen. I stedet for bliver oplevelsen af nærvær gjort håndgribelig med brugen af materielle genstande på gravstedet. Korset, som peger mod en sejr over døden og en fremtidig samhørighed, bliver i denne sammenhæng fortrængt af hjertet, som peger på den kærlighed, der var, og som fortsat føles gennem et nutidigt nærvær på gravstedet.

Dårlig kunst og god religion

Når dødens tavse tale besvares med sorgens stille sprog, kan stilheden nogle gange virke larmende. På en række nyere gravsteder optræder et flimrende formsprog, som danner kontrast til kirkegårdens overordnede ramme, hvilket nogle steder vækker anstød. I en tid, hvor forbrugermagasiner orienterer sine læsere om gør det selv-begravelser, og hvor innovative bedemænd i udlandet indgår hidtil usete alliancer med fodboldfans, vil det dog være vanskeligt at undgå, at en øget grad af personliggørelse af gravsteder fortsat vil finde sin vej til de danske kirkegårde.

Det er ikke alle, der hilser elementerne fra privatsfæren velkommen i kirkegårdens overordnede ramme, men træder man et skridt tilbage og betragter nyere teori om kitschens væsen, kan dens brug finde sin berettigelse. Dårlig kunst kan blive til god religion, da kitsch kan rumme og udtrykke størrelser, hvis udtryk ellers er forbeholdt ritualer og kunst. Den kan åbne for, at kirkegården bliver til en drømmefabrik, hvor opretholdelsen af private reservater af lykke fortrænger tidlige tiders overordnede fortælling om et fremtidigt genopstandelseshåb.

Placeret mellem legetøj og et hjerte af strå inviterer et udskåret græskarhoved et savnet barn til at deltage i familiens fejring af allehelgensaften.

Nordre Kirkegård, Århus, november 2007.

Foto: Forfatteren.

At dette er trængt i baggrunden på de kommunalt administrerede kirkegårde i Århus kan næppe overraske. Det må derimod stadig stå til debat andre steder, hvilken fortælling man ønsker, der skal udspille sig i kirkegårdens fælles rum.

Et centralt spørgsmål i den drejer sig om, hvordan der kan skabes balance mellem hensynet til sorgforløb, som involverer gravsteder med individualiserede fortællinger og mindre segmenters fælles fortælling, sat i forhold til den overordnede, fælles fortælling om det grundvilkår, at døden tager os alle.

Litteratur

Benjamin, Walter (1927): *Traumkitsch*. In: Dettmar, Ute und Thomas Küpper (red.): *Kitsch. Texte und Theorien*, Reclam, Stuttgart 2007.

Davies, Douglas J. (2005): *A Brief History of Death*, Blackwell Publishing, Malden Massachusetts.

Jacobsen, Michael Hviid (2001): *Dødens mosaik – en sociologi om det unævnelige*, Gyldendal, København.

Liessmann, Konrad Paul (2002): *Kitsch! oder Warum der schlechte Geschmack der eigentlich gute ist*. In: Dettmar, Ute und Thomas Küpper (red.): *Kitsch. Texte und Theorien*, Reclam, Stuttgart 2007.

Walter, Tony (1996): *The Eclipse of Eternity. Sociology of the After-life*. Macmillan Press, Basingstoke.

Walter, Tony (1999): *On bereavement. The culture of grief*. Open University Press, Maidenhead, Philadelphia.